

א

גליון מספר
476

דפי עיון

נתינת מתנה לעובד העירייה

ראובן רשם את בתו לגן הילדים שבקרבת ביתו. לצערו התברר לו שמספר הנרשמים לפניו כבר עבר בהרבה את המכסה הראויה לגן זה. בצר לו – שיתף בבעיה את ידידו שמעון העובד בעירייה בתפקיד בכיר, והלה התערב בעניין, והצליח לקדם את הילדה למקום ריאלי יותר בתור, ואכן הילדה התקבלה. שמח ראובן מאד וקנה לשמעון סידרת ספרים מהודרת. שמעון שואל אם מותר לו לקבל ספרים אלו.

- א. מבנה השיעור.....
- ב. האם שמעון פעל כדין?.....
- ג. הקדמה בעניין שוחד.....
- ד. סוגיית בר חמא הרוצח שיצא זכאי.....
- ה. רא"ש: שוחד מאוחר אסור.....
- ו. פלפול"ח: שוחד אסור גם בשאר שורות.....
- ז. ראיות ששאר שורות דומות לדיני דיינים.....
- ח. ערוך השולחן: שוחד העוסקים בצרכי ציבור.....
- ט. אזהרת האבני נזר לגבי שוחד במינוי רבנים.....
- י. רמ"ה: שוחד מותר למי שאינו בעל שורה.....
- יא. הבדלים בין הרא"ש לרמ"ה.....
- יב. שוחד ונגיעות של אדם לפי מעלתו.....
- יג. למען נחדל מעושק ידינו.....
- יד. מחלוקת ראשונים לגבי פטור ת"ח ממס.....
- טו. מחלוקת הראשונים בדין פורע חובו של חברו.....
- טז. סיכום ומסקנות.....

ד פ י - ע י ו ן

ב

הערה: הדברים נכתבו לצורך לימוד, ובשום אופן לא להלכה

א. מבנה השיעור

שיעור זה – משולבים בו גם חלקים **עיוניים** בגמרא ובראשונים, גם חלקים **הלכתיים** עפ"י השולחן ערוך והפוסקים, וגם חלקים **מוסריים** הנוגעים לעדינות היחסים בין אדם לחברו. בשיעור נדון במקביל בחלקים אלו (ונקדים שחלקם יהיו "כואבים" ונוגעים כמעט לכל אחד מאיתנו...).

- חלקי השיעור** – שהם הנושאים המרכזיים שלגביהם נדון הם כדלקמן:
- **חלק א – האם מותר לעזור לחבר באופן המתואר? במילים אחרות:** האם שמעון פעל כדין במקרה זה?
 - **חלק ב – האם מותר לשמעון לקבל מתנה על הטובה שעשה לרעהו** (מבלי להתייחס לחלק הקודם, אם זה בהיתר או באיסור).
 - **חלק ג – חיוב ופטור של מס בתלמידי חכמים**, שהוא נושא שמתגלה מהגמרא המרכזית בענייננו (והגם שאינו קשור ישירות למקרה שבענייננו – הבאנו אותו כנספח חשוב).

ב. האם שמעון פעל כדין?

החלק הראשון שבשיעורנו, הוא לברר תחילה **אם היה מותר** לשמעון לנצל את קשריו כבעל תפקיד בכיר, לשנות את העדיפות הטבעית של מערכת זו, ובכך להשפיע על נוהל קבלת הילדים לגן.

ונראה שהמודד לעניין זה הוא לברר אם זה **חלק מתפקידיו של שמעון** לשנות עדיפויות לקבלה לגני ילדים, ואפילו אם כן – האם במקרה זה **בחן שמעון את הנתונים לפי קריטריונים אלו**, או ששיקולי הקירבה לראובן שינו את עדיפותיו.

לאחר בירור זה (בין אם אנו מכירים את הקריטריונים בעצמנו, ובין אם נעריך מה היה אומר המעביד של שמעון, לו היה שומע על מעשהו של שמעון: כלום היה משבח אותו על הדבר הנכון שעשה או שהיה נוזף בו ואפילו מפטר אותו ללא פיצויים) – אם יתברר ששמעון לא פעל לפי

ד פ י - ע י ו ן

קריטריונים אלו – הרי פשוט ששמעון מעל באמון, ניצל את מעמדו לרעה, ומעשהו הוא איסור (אם במעשהו מעורב נטילת ממון הבעלים, או וויתור על קבלת ממון – יהיה בזה גזל המעביד, וכן שייך כאן אונאה, שקר, פרוץ גדרו של עולם [הגדרתו של החזון איש למי שגונב תור שלא כדין] וכו').

ובפרט בענייננו שעובד העירייה נחשב **כעובד ציבור**, ובכך הוא נחשב במידה מסוימת **עובד של כל אחד מההורים** שרשמו את ילדתם, וסמכו על הסדר הטוב. ואם מעשיו גרמו לשיבוש סדר הקבלה לגן – ייתכן שמעל במעבידים שלו, שהם **כלל התושבים** ואיסורו כנ"ל.

מאידיך – אם יתברר ששמעון אינו יכול לשנות כרצונו את רשימת המועמדים לגני הילדים, ומסתמא הוא ביקש מאדם אחר – שיש לו סמכות לכך – לעשות זאת, והשני נעתר לו והכניס את הילדה לרשימה, א"כ השני עשה לפי שיקול דעתו (ואין שליו לדבר עבירה), ומעתה החיוב או הזכות עובר אליו, בין בהיתר ובין באיסור, ו**שמעון עצמו** עובר "רק" על איסור "לפני עיוור" (ואמרו התלמידים שיש לבדוק גם אם ראובן, אבי הבת, עובר על "לפני עיוור" על בקשתו זו. וצריך לעיין).

ויש לדעת שלפעמים ניתן **להתיר לשמעון** לעשות כרצונו **במקרים קיצוניים** הנלמדים בשי"ס ובפוסקים, והם מהווים קלקול יסודי, כדלקמן:

- **חוקים בדויים**: במקרה שכל המערכת **אין בה חוקים קבועים**, ואיש הישר בעיניו יעשה – למדנו בסוגיית **מוכס העומד מאיליו** (במשנה במסכת נדרים דף כ"ז: ובגמרא בעמוד הבא) שמותר לנדור בשקר למוכס כדי להציל את רכושו, והגם שמדובר במקרה ש"דינא דמלכותא – דינא" (וממילא גם גביית המכס היא חלק מהדין המחייב של התורה) – מכל מקום כך הוא הדין, כיוון שמדובר ב**מוכס שאין לו קצבה** או במקרה של **מוכס העומד מאיליו**, דהיינו שהסכומים שנגבים אינם לפי חוקים קבועים, אלא שהמוכס עושה כטוב בעיניו. במקרים כאלו – גם לאדם העובר במכס אין חיוב לציית לחוקים מסוג זה, ומותר לו לנדור שהממון הזה הינו תרומה (הגם שאינו נכון) וכו' (לאריכות בעניין זה – יעויין בספרנו "אוצר העיין" למסכת בבא מציעא סימן ס"ח – "שליח שממונו הופקע במכס").

ד פ י - ע י ו ן

T

- **חוקים בלתי הגיוניים:** כאשר המחייב אינו החוק אלא **מנהג המדינה**, שכך מקובל במקום זה וכו' – אבל במשקפיים של חכמי התורה **אין צדק במנהגים אלו** – למדנו בדברי רבנו **תם** (בתוספות בתחילת מסכת בבא בתרא דף ב. ד"ה בגוויל) **שאין צורך לעשות כמנהג זה**, ויהיה מותר להציל לעצמו מה שאפשר.
- **כל הקודם בשוחד – זוכה:** כאשר אדם יודע שהמתחרה שלו ייתן שוחד ויזכה באותה טובה או אותו תפקיד או אותה שררה וכיוצ"ב – היה נראה לומר שגם כאן ניתן להתיר לשמעון לעשות כרצונו. אלא שיעוין **בברכי יוסף** (להחיד"א, סימן ט-ג, הובא בפתחי תשובה סוף סימן ט-ג) שכתב צדדים לכאן ולכאן, ולבסוף הסיק שכל העוסק בענייני שוחד – אפילו אם גם השני נתן שוחד – **מכשיל את המקבל ועובר ב"לפני עיוור"**, גם כאשר השני נתן שוחד במקביל, וגם כאשר כוונתו לדחות נותני שוחד אחרים.

ועפ"י כל הנ"ל אפשר לבחון את כשרות מעשהו של שמעון (ובזה הסתיים חלק א' של השיעור).

ג. הקדמה בעניין שוחד

ועתה נדון בחלק ב' של השיעור, לגבי ההיתר לקבל מתנה עבור שירות שהתקבל מבעל שררה.

כתוב בתורה (דברים ט"ז-ט) **"ושוחד לא תיקח, כי השוחד יעוור עיני חכמים ויסלף דברי צדיקים"**.

והגמרא (במסכת כתובות דף ק"ה.) האריכה לבאר את **גנות השוחד**, ואת עוצמת ההשפעה על נפש האדם, שאפילו באמירה ואפילו על ידי קבלת טובות מזעריות – **כבר עלול האדם להיכשל בשוחד**.

והביאה הגמרא מקרים מגדולי ישראל שהיה נראה להם שקיבלו איזושהי טובה מזולתם ואפילו לא בהקשר למשפטם – מיד פסלו את עצמם מלדון

ה

ד פ י - ע י ו ן

בעניינם של אלו (והגמרא מתארת את הליך מחשבתם בקשר בין השוחד להשפעת השיפוט, שאפילו שכבר לא היו דיינים – עדיין הושפעו, וחישבנו את הדין לטובתם של הנותנים...).

ובהלכה (שולחן ערוך חושן משפט, הלכות דיינים, סימן ט-א): מאד מאד צריך הדיין **להיזהר שלא ליקח שוחד**, אפילו לזכות את הזכאי, ואם לקחו – צריך להחזירו כשיתבענו הנותן, וכשם שהלוקחו עובר ב"לא תעשה" – כך הנותנו עובר ב"לפני עיוור לא תיתן מכשול"… ולא שוחד ממון בלבד אלא אפילו **שוחד דברים**…

וכן כתב הרמ"א (בסימן ל"ד-יח): דיין שדן כבר, ובא הבעל דין ליתן לו מתנה על שהפך בזכותו – **אסור לו לקבלו** (ויש להתבונן בדברי הרמ"א נכתבו בהלכות עדות ולא בהלכות דיינים, כך מקשה הסמ"ע (בסימן ל"ד-מז), ותירץ הפתחי תשובה (בסימן ל"ד-כח) שבא להדגיש הבדל בין דיין ובין עד, שדווקא דיין אסור לקבל מתנה ממי שהפך בזכותו, ונראה כשוחד מאוחר, אבל עד – לאחר שהעיד ייתכן שמותר לקבל מתנה, כי מה שחכמים קנסו שתשלום על העדות פוסלת את העדות – זה דווקא כשנראה כנוטל שכר להעיד, אבל לאחר שהעיד – לא שייך זה, ובהמשך השיעור נעמיק יותר בעניין זה).

[מסופר על הגר"מ קלירס מטבריה, שהיחס להתמנות לתפקיד הרב של טבריה, ואפילו לא תמורת ממון רב, כי חשש להשפעה מדיעותיהם של מציעי המשרה. וגם לאחר שהתחייבו בחתימה על שטר שלא ידרשו ממנו לשנות את דיעותיו – ענה: אם אקבל מכם תשלום – כבר לא תצטרכו לדרוש ממני, אני כבר ארוץ אחריכם שתאמרו לי מה לעשות…].

למדנו מכאן עד כמה הרחיקה התורה מהשוחד, ועד כמה גדרו חז"ל, שהגיעו גם לשוחד דברים, ולשוחד מאוחר, כפי שנראה לקמן.

משימה עיקרית העומדת לפנינו היא לברר אם השוחד שייך רק בדיינים או שדינו מתרחב גם לתפקידים ולכיבודים נוספים.

ד פ י - ע י ו ן

1

ד. סוגיית בר חמא הרוצח שיצא זכאי

הגמרא (במסכת סנהדרין דף כ"ז. ואילך) מספרת שבר חמא נחשד ברצח, ואמר ריש גלותא לרב אבא בר יעקב שיבדוק את העובדות, ובאו שני עדים להעיד נגדו. אילו עדותם תתקבל – צפוי בר חמא להיקנס בעונש חמור של **"ליכיהו לעיניה"** (האפשרי להינתן קנס של ריש גלותא על מעשיו. הראשונים נחלקים מה הכוונה במילים "ליכיהו לעיניה" שבגמרא: האם הכוונה לקונסו בממון או בנידוי או בעונש גופני של ניקור עיניו בפועל, ובכל מקרה הכוונה לעונש שאינו בדיני נפשות, הואיל ובטלו דיני נפשות). אח"כ באו עדים אחרים לפסול מחמת גזל את אחד מהעדים הראשונים. ונחלקו ר' מאיר ור' יוסי אם אפשר **לפסול עדי נפשות בחשד ממון**. עמד **רב פפי** והוכיח שיש **משנה מפורשת** המוכיחה שהלכה כרבי מאיר, דהיינו שאפשר לפסול עדי נפשות בחשד ממון (וע"י הוכחה זו של רב פפי – אכן נפסל העד מחמת גזלות להעיד בדיני נפשות), וכתוצאה מכך לא חוייב בר חמא בדין זה. הגמרא מסיימת את המעשה בתיאור שמחתו של בר חמא על זכאותו: קם בר חמא, **נשקיה אכרעיה** (נשק את רגליו של רב פפי) **וקבליה לכרגיה דכולי שניה** (כלומר: קיבל על עצמו את תשלומי מיסיו. וברש"י: להצילו כל ימיו ממנת המלך).

ובפשטות – לכאורה אין פסול בנשיקה וקבלת התשלום של מיסי רב פפי, שכן המושכל הראשון אומר שרב פפי אינו צריך לחשוש מלקבל מתנות, שהרי מתנתו של בר חמא נראה **כביטוי להכרת הטוב**, ובוודאי לא כשוחד, ויש בזה גם היגיון – שהכל נעשה **לאחר מעשה** ולא לפניו, וגם לא במהלך הדיון.

אלא שהראשונים נוקטים בדרך הפוכה, ומנסים לברר **מדוע הסכים רב פפי לקבל** את מתנתו זו של בר חמא, כלום לא חשש מקבלת שוחד? וכאן מוצג לפנינו לראשונה דין **שוחד מאוחר**.

ה. רא"ש: שוחד מאוחר אסור

הרא"ש (בסוגיותנו סנהדרין פרק ג' אות יז) מבאר (שלא כרש"י שהובא לעיל) את קבלתו של בר חמא: **"קבל לכרגיה דכולי שניה"** פירושו **לדבר בעדו אל המלך לפוטרו מן המס**.

ז

ד פ י - ע י ו ן

כלומר אין כאן **תשלום** אלא **מניעת הפסד** בעלמא, שהרי רב פפי לא קיבל דבר חדש, אלא רק נסתייע **שלא יקחו ממנו** את רכושו.

אלא שאם בשוחד עסקינן – לכאורה **אין די בזה** להצדיק את רב פפי, מדוע קיבל גם זכות זו – הרי למדנו בגמרא (במסכת קידושין דף ס"ג.) שאם אמר לאשה: הרי את מקודשת לי **בשכר שאדבר עליך לשלטון** – והאשה מעריכה טובה זו לפחות כשווה פרוטה – הדין הוא שמקודשת. משמע שיכול להיות **ערך ממוני לדיבור לשלטון**, וא"כ לכאורה רב פפי **כן** קיבל שוחד.

ומוסיף הרא"ש: ובלאו הכי – **רבנן פטורים מכרגא** (הרא"ש לשיטתו, כפי שנלמד בחלק ג של השיעור, שאין חיוב מס כלל על תלמידי חכמים) – **הלכך לא הוי כשוחד מאוחר**.

[צריך להבין היאך מסתדרים דברי הרא"ש מראשיתם ועד סופם, הרי אם רבנן פטורים ממס המלך – מה היה לבר חמא ללכת ולדבר לפטור את רב פפי – הרי בלאו הכי היה פטור. אלא צריך לומר (וכך לומד התומים שיובא בהמשך השיעור) **שחיפשו עלילות שישלם למרות שפטור, והלך בר חמא וסידר שהפטור יהיה בפועל ולא רק בכוח** (והרי זה כמבריה ארי מעל נכסי חברו, שאין גובים עליו תשלום, כדלקמן)].

משמע מדבריו – שאילו **כן** היה חיוב מס על תלמידי חכמים – היה כאן **איסור של קבלת שוחד מאוחר**.

וכן הובא להלכה (שולחן ערוך חושן משפט לד-יח ברמ"א) דייך שדן כבר, ובא הבעל דין ליתן לו מתנה על שהפך בזכותו – **אסור לו לקבלו**.

[צריך הבנה בטעם לאסור שוחד מאוחר, הרי לפי הגמרא (כתובות דף ק"ה.) – כל הרעיון המונח במושג "שוחד" הוא חשש להטיית לב הדיין לצדו של נותן השוחד (המילה "שוחד" משמעותה "שהוא אחד" שהנותן והמקבל מתחברים בדיעותיהם מחמת הממון, ויש חשש להטיית הדין). אבל כשהכל כבר נעשה – מה הבעיה בנתינת מתנה לאדם שעשה לו טוב?

ד פ י - ע י ו ן

ואמר מו"ר מרן הגר"ל שטינמן שליט"א, שאיסור "שוחד מאוחר" הוא מדרבנן, והסברה בזה היא, שתשלום שוחד – גם אם הוא מגיע באיחור – מרגיל את המקבל לצפות לקבלת שוחד גם בעתיד ממי שיקבל ממנו טובת הנאה].

1. פלפול"ח: שוחד אסור גם בשאר שררות

וכתב הפלפולא חריפתא (הוא פירושו של בעל התוספות יו"ט על הרא"ש, בסוגייתנו סנהדרין פרק שלישי סימן יז אות ש'): שוחד מאוחר אסור כמו ריבית מאוחרת, כפי שלמדנו בסוף פרק "איזהו נשך", כיוון שאם תאמר אחרת – מה ההבדל בין שתי ההלכות הללו (וכן בביאור הגר"א (בסימן ל"ד-מד) הישווה בין דיני ריבית לדיני שוחד).

ומוסיף הפלפולא חריפתא: בוא וראה דבר גדול שהשמיענו רבנו (הרא"ש), ששוחד אסור אף בדבר שאינו דין תורה אלא דרך קנס בעלמא, כמו המקרה שלנו, שפירש רש"י שרצו לקנוס את בר חמא, ואפילו הכי לומד רבנו שקיבל על עצמו את המס, פירושו שלא בדרך שוחד.

ומסיים את דבריו: כתבתי זה להורות למתמנים על הציבור – שאף שאין דיניהם דין תורה ולא נתקבלו לכך – אפילו הכי יזהרו מלקבל מתנות על דיניהם.

למדנו מדבריו שהמושג שוחד (דהיינו: קבלת מתנות בעקבות תועלת שסופקה לנותן) שייך גם בדברים שאינם דווקא דין תורה.

2. ראיות ששאר שררות דומות לדיני דינינים

אמנם צריך עדיין לחקור למה התכוון הפלפולא חריפתא: האם הכוונה רק לדברים השייכים לדיני תורה (כמו המקרה שבענייננו, שאמנם לא היה דין תורה, אבל היה בו הכרעה של תורה), או שכל שררה, אפילו בענייני חולין – גם יש בה איסור לקיחת שוחד.

ט

ד פ י – ע י ו ן

ובפתחי תשובה (סימן ט-א) בצטטו את דברי הפלפולא חריפתא, מביא את דבריו בנוסח: "ולאו דווקא דין תורה, אלא נאמנים על הציבור – אף שאין ביניהם דין תורה..." ומשמע שכל נאמנות על הציבור בכלל דבריו.

ובחתם סופר (שו"ת חלק חושן משפט אות ק"ס, הובא בפתחי תשובה סימן ח-ב) דן במקרה של שוחד שניתן בעניין מינוי לרבנות העיר, ופסק החתם סופר במקרה זה שיש בו ג"כ דיני שוחד.

ומשמע שגם במינוי של שררה ציבורית – לאו דווקא בענייני הדיינות – יש בו שייכות לשוחד.

ועוד בחתם סופר (שם) הביא ראיה מהגמרא (במסכת יומא דף יח.) שמרתה בת בייתוס שילמה תרקבא דדינרי כדי שימנו את יהושוע בן גמלא לכהן גדול, ומשמע ששוחד שייך גם במינויים ולא רק בענייני דיינים.

וברמ"א (בסוף סימן ל"ז, ומקורו הוא בתרומת הדשן חלק ב-ר"ד) פסק שטובי הקהל הממונים לעסוק בצרכי רבים או יחידים – הרי הם כדיינים ואסור להושיב ביניהם מי שפסול לדון משום רישעה. ומשמע – שדין שררה ציבורית כדין דיינים.

ח. ערוך השולחן: שוחד העוסקים בצרכי ציבור

ובערוך השולחן (חושן משפט ט-א) כתב: ולא דווקא דיין אסור בקבלת שוחד, אלא אפילו כל הממונים וכל העוסקים בצרכי ציבור אף שאין דיניהם דין תורה, ואסורים להטות העניין בשביל אהבה או שנאה וכל שכן על ידי לקיחת שוחד.

והוסיף הערוך השולחן שלא דווקא שוחד ממון אסור אלא אפילו שוחד דברים, כגון להקדים שלום לדיין אם לא היה רגיל בכך קודם, וכן לעשות לו איזה שירות – אסור, אם לא היה רגיל בכך קודם, ואפילו שירות קטן אסור.

ד פ י - ע י ו ן

7

וכשם שיש איסור על הדיין לקבל שוחד – כמו כן יש **איסור על הנותן** לתת שוחד.

ועוד כתב (בהלכה ט-ג)...**ולאחר הדין** – כשהפך בזכות אחד מבעלי הדינים, ושלח לו מתנה על שהפך בזכותו – **אסור לו לקבל** (אם לא שמגיע לדיין מדינא).

ועוד הוסיף וסיכם (בהלכה ט-ב) שיש דבר שנוהגים העולם כהיתר והוא **איסור גדול**, איסור שהוא **קבלת שוחד**, והכשלת הרבים, ומחלוקת, וחילול שם שמים שאין קץ להעונש, והוא שכאשר נצרך לברור למנהיג באיזה עניין מענייני העיר על פי רשיון המלוכה, ומשתדלים להעמיד מקרוביהם או מאוהביהם או מחמת שנאה להאחר, ואף שיודעים בעצמם שהאיש שרוצים בו אינו הגון כמו האחר, ומשתדלים להרבות דעות על מי שרוצים, ואף שאומרים שמי שרוצים בו הוא טוב והגון ומפתים להמון. אמנם לפני יודע תעלומות גלוי שיש לו פניה בזה, ומכשילים את העיר ורבים חללים הפילה עניינים כאלה, ולכן צריך האדם להיזהר בזה מאד מאד.

נוכחנו לדעת בבירור שדין שוחד נוהג בכל השררות ולא דווקא בדיינים.

ט. אזהרת האבני נזר לגבי שוחד במינוי רבנים

ובשו"ת אבני נזר (חלק יורה דעה סימן תס"ה) הביא את חרם הקדמונים אודות השגת משרת רבנות בתשלום ובתחבולה, ושם ציטט כרוז חריף מאוד החתום ע"י גדולי רבותינו הקדמונים (ובתוכם הלבוש, המהרש"ל, הסמ"ע, המהרש"א, השל"ה ועוד), ובתקופתו של האבני נזר הוסיפו על כתב החרם עוד למעלה ממאה גדולי פולין את חתימותיהם.

הנושא המדובר שם הוא תשלום לבני העיר על מנת שיקחו אותו לרב (ולא מדובר על שוחד לטובי העיר), וראוי לקרוא תשובה זו להתחזק בחומרת עניין השוחד והעושק שיש במעשים מסוג זה.

יא

ד פ י - ע י ו ן

ואחרי כל זאת – בענייננו נראה לומר שאסור לשמעון לקבל מתנה מראובן, שהרי יש בזה **שוחד לבעלי שררה**.

י. רמ"ה: שוחד מותר למי שאינו בעל שררה

וביד **רמ"ה** (בסוגייתנו, סנהדרין דף כ"ז): הקשה את הקושיה דלעיל (היאך היה מותר לרב פפי לקבל מבר חמא תשלומי מס – הרי יש בזה חשד שוחד), והשיב (וכן דעת התשב"ץ חלק א-קמ"ה) שרב פפי **לא היה דיין**, אלא רק עמד כתלמיד ליד הדיינים ועיין בדיניהם (ובספר **מרגליות הים** הביא לכך ראיה, מזה שבר חמא הנאשם ידע בדיוק מי היפך בזכותו, הגם שמכניסים את בעלי הדין רק לאחר שכבר גמרו לדון). וממילא **אין איסור של שוחד**, שהרי לא היה עליו להכריע בדין.

משמע מדבריו שאכן שוחד מאוחר אסור (כפי שלמד הרא"ש), אלא שבמקרה הפרטי של רב פפי – **אין מדובר בדיין, ולכן כאן מותר**.

ובפתחי תשובה (סימן לד-כד) הראה מה היה ההכרח של רב פפי להתערב בדין זה, הרי מדובר שעמד מן הצד כתלמיד בלבד, והביא שלוש סיבות לחיוב זה:

- **לא תעמוד על דם רעך**, כפי שמובא **בספרא** (יט-טז אות מ"א).
- **לא תגורו מפני איש**, כמובא **בגמרא** (במסכת סנהדרין דף ו:): מנין לתלמיד שיושב לפני רבו ורואה זכות לעני וחובה לעשיר, מנין שלא ישתוק – שנאמר "לא תגורו מפני איש".
- **מדבר שקר תרחק**, כמובא **בגמרא** (במסכת שבועות דף לא.), ונפסק **להלכה** (בשולחן ערוך סימן ט-ז): תלמיד היושב לפני רבו ורואה זכות לעני והרב רוצה לחייבו – חייב ללמד עליו זכות, ואם שותק – עובר משום "מדבר שקר תרחק".

ולענייננו – מבואר בדברי הפתחי תשובה, שאפילו לאחר כל החיובים הללו – עדיין נחשב רב פפי **כעומד מן הצד**, ולכן קבע היד רמה **שמותו לו לכתחילה** לקבל מתנה מבר חמא.

ד פ י – ע י ו ן

יב

יא. הבדלים בין הרא"ש לרמ"ה

ובהתבוננות בדברי יד רמ"ה ניכרים שני הבדלים מפירוש הרא"ש:

- **מהות התגמול:** הרא"ש לומד שבר חמא **דיבר** אל השר להפחית את המס, ואילו הרמ"ה למד שבר חמא **שילם בפועל** את הכסף לשר.
- **סיבת ההיתר:** הרא"ש לומד מצד **פטור תלמידי חכמים** במס. ואילו הרמ"ה למד מצד **היתר למי שאינו דיין** לקבל תשלום.

משמע מדברי הרמ"ה שרב פפי לא היה כלל בתפקיד בעל שררה, אלא אדם העומד מהצד, ללא סמכות וללא יכולת הכרעה כלשהי, ולכן אינו בכלל איסור לקיחת שוחד (ולגבי בעלי שררה – יודה לדעת הפלפולא חריפתא שאסורים בלקיחת שוחד).

ומאחר שלמדנו שרב פפי רק עמד מהצד, כתלמיד לפני רבו, ורק העיר והאיר דרך בסוגיה – א"כ **אין כלל מחלוקת בין הראשונים** בעניין איסור לקבל שוחד מאוחר, אלא דבריהם **משלימים זה את זה**, שיש איסור של שוחד מאוחר **בדיינים ובעלי שררה**, אלא שבמקרה שבסוגייתנו אין חשש כלל, הן מפני שתלמיד חכם בלאו הכי פטור, והן מפני שלא מדובר כלל בבעלי שררה. **אמנם יש להעיר** (לכל הצדדים שטרחו לבאר מדוע תשלומי בר חמא למיטיבו רב פפי אין בזה שוחד, ולכן מעשיו של בר חמא הם תקינים, ומכאן מובן מדוע רב פפי לא התנגד למעשים אלו) מה יאמרו על נשיקתו של בר חמא את כרעיו של רב פפי – האם יש בזה משום **שוחד דברים** שנאסר אף הוא (כפי שהבאנו לעיל משולחן ערוך סימן ט-א)? או שיש בזה צד כלשהו של היתר (והיה מי שרצה לומר שעשה זאת באיסור, עוד לפני שרב פפי הספיק להתנגד, ולענ"ד זה ביאור דחוק). **וצריך עיון.**

ועוד נשאר להבין את שורש מחלוקתם בעניין **פטור ממיסי המלך** ובעניין **תשלומיו של בר חמא** (ובזה נדון בנפרד בחלק ג' של שיעורנו).

יב. שוחד ונגיעות של אדם לפי מעלתו

והחזון איש (בספרו "אמונה וביטחון" פרק ג אות ל) מלמדנו (ודבריו מסוכמים בקצרה) שיש לבני אדם רעה חולה, שהיא עצת היצר, **להניח שיש נגיעות אצל כל מי שאינו רוצה לשמוע בקולו, ואפילו בתלמידי חכמים**. והרי זה פשוט שכל ת"ח אמיתי

יג

ד פ י - ע י ו ן

מחפש לזכות את נפשו, ולא ייתכן שיחבל בנפשו עבור בצע כסף ויעוות משפט, ותכונת האמת היא אצל חכם תכונת נפשו ושורש מציאותה, וכל אבקת שקר ממנו והלאה, וכן היא אמונת המון ישרים המתאבקים בעפר רגלי חכמים.

ואילו היצר "מראה" (ו"מוכח" מגמרות) שהנגיעה חקוקה בטבע האנושי ואיננה גנאי אפילו אצל חכמים, וע"י הנחה זו יכול האדם **להפסיק לשמוע לקול החכמים**, שהרי מסתמא יש להם נגיעות, וכל איש הישר בעיניו יעשה, והארץ תימלא בקטטות ומריבות, ותיגבר חוסר האמונה בחכמים.

ובאמת יש לחלק בין עניין השוחד שבזמן המשפט, שיש בו כוח לעוור ולסלף, לטמטם הלב ולהרדים הבינה, וכל כוח זה הוא מכלל **החוקים** (שהתורה קבעה והטביעה בנפש האדם). אבל **שלא בזמן המשפט** – התירה התורה לאדם להורות לעצמו, וגם לאחרים, ואפילו ברכוש גדול, וגם לשפוט את אהובו ואת שנואו (למרות שהנטיה הטבעית היא להטיב לאהובו ולהרע לשנואו), ובמקרים אלו **מאמינה התורה בביטחה גמורה** שהחכם הדיין יראה נכוחות, ולא יטה לבו לשאיפת טבעו כהרגל שנעשה טבע שני אצל חכם, והאמת תמיד נר לרגלו ואור לנתיבתו, וצדקו ישוב משפט (וכן אמרו שאדם עושה דין לנפשיה במקום הפסד ולא חשדוהו לעוות דינו).

ומי שחושב שיש היתר לומר על ת"ח שיש לו נגיעות – הריהו עובר על הטלת דופי בזולתו במחשבה ובדיבור, ומבזה ת"ח (שהוא בכלל אפיקורס), ובאה ליצנות אחת ודחתה מאה תוכחות...

יג. למען נחדל מעושק ידינו

ולא נימנע בשיעור זה, מלציין עוד כמה סוגי קלקול, הדומים במהותם לשוחד (הגם שלעיתים מדובר גם באיסורי נזיקין, גזל, לפני עיוור, אונאה ואיסורים אחרים, ולפעמים גם לא כרוך בהם תשלום ממון), וכל אדם שאין לו נגיעות מבין את האיסור במעשים אלו. העלנו על הדף כמה מקלקולים אלו (המסוכמים ברובם בקיצור נמרץ מתוך קובץ בית הדין "הישר והטוב" כרך ב, מאמרו של הגרמ"מ שפרן שליט"א, וכל הרוצה להעמיק בזה – יתבונן במאמר השלם), כדלקמן:

ד פ י - ע י ו ן

ט"

- **מתווכים המבקשים מהקונה מחיר יקר יותר:** מתווכים הגובים מהקונה – מלבד דמי תיווך – עוד תשלומים, בתואנה שדמי המכירה גבוהים יותר, ואינם מערבים את המוכר, ומצליחים בדרכים שונות לשכנע את הקונה "לסמוך" עליהם (כי המוכר אינו אמין, או שהוא בחו"ל, או שלא כל התשלום צריך להפיע בחוזה וכו'), ולמותר לציין שדין אותם מתווכים הוא **כגזלנים גמורים**. אכן – לפעמים העושק הוא **לצד שני**, שאחד הצדדים **מסרב לשלם למתווך**, או רוצה להוריד משכרו בתואנות שונות שאינם ממין ההלכה, רק בגלל "הרגשות קיפוח" וכיוצ"ב. כמובן שכל חריגה **לכל כיוון כרוך באיסור גזל**.
- **תוספת בניה שלא כדיון:** מצוי שאחד השכנים עושה דין לעצמו, ובונה תוספת לדירתו שלא עפ"י ההלכה, ומנצל את חולשתם או את טובם של האחרים, שאין להם יכולת למנוע ממנו **גזל** זה או **היזק שני**: לפעמים שכנים מסרבים להתיר לחברם לבנות, גם במקום שאין להם זכות עפ"י התורה להתנגד, ולפעמים הדבר גובל בסחיטת כספים שלא כראוי, והרי עלול לעבור על **גזל** ועל **נזיקין**.
- **הטיה או תפירה של מכרז:** מצוי שמכרזים ציבוריים או כינוס נכסים המוכרים דירה של אדם החייב כסף לבנק מוטים ע"י שוחד או לחץ למכור בפחות ממחיר השוק, ונעשים קנוניות המפסידות את בעלי הדירה וגורמות ל**גזל של הבעלים**.
- **נותני עיצה שאינה הוגנת:** בעלי מקצוע שיש להם מומחיות בתחומם והלקוחות נוהגים לסמוך עליהם, אולם מה שמניע אותם הוא ממון המובטח להם מהצד (דוגמת **אדריכלים** הממליצים על קבלנים או חומרי בניה מסויימים, בגלל שמקבלים תיווך מחברות אלו, או **סוכני ביטוח** שממליצים ללקוח להוסיף סעיפים, והאמת היא שמניע אותם השכר על הוספת סעיפים אלו, וכן **רשמים למוסדות לימוד** הממליצים על מוסד מסויים לא בגלל טובת החניך, אלא בגלל השכר שיקבלו על רישומו וכיוצ"ב), ויש בזה **עיצה שאינה הוגנת** ועוברים על **לפני עיוור לא תיתן מכשול**.
- **אונאת חברות ביטוח וקופות חולים:** אין שום היתר לרמות את חברות הביטוח, ולחשוב שמאחר ששילמתי כמה שנים ביטוח, ולא אירעה שום תקלה – הרי זה שילמתי לחינם, ומכאן מגיעים ל"היתר" לדווח שקר,

ד פ י - ע י ו ן

לביים מאורעות או "לנפח" הוצאות, ויש בזה גזל גמור. וכן אין היתר לעשות תחבולות כדי לקבל מצרכים ותרופות בבתי מרקחת ובחנויות אורטופדיות, או לקנות על שם אנשים אחרים, להמציא מחלות וכאבים, לדרוש ימי מחלה וכיוצ"ב.

ויש דוגמאות נוספות אלא שקצרה היריעה (והרצה להוסיף – יעיין במאמר האמור).

יד. מחלוקת ראשונים לגבי פטור ת"ח ממס

ועתה נעבור לחלק ג' המסיים את שיעורנו, ונדון בעניין הפטור מתשלום מס שיש לת"ח, עפ"י מחלוקת הרא"ש והרמ"ה לעיל.

מניתוח דברי הרא"ש ודברי הרמ"ה, שהרא"ש למד שת"ח פטורים ממס, והרמ"ה נזקק למהלך אחר ליישב את הגמרא (שלא מדובר בד"ח אלא באדם מן הצד) – שמע מינה שדעתו אחרת, ויש מצבים שת"ח חייבים במס כמו שאר התושבים.

אלא שיש להקשות על הרמ"ה מדברי עצמו בסוגיית "חיוב ת"ח בתשלומי מס" (בגמרא במסכת בבא בתרא דף ח.נ.), שדעתו שאכן ת"ח פטורים מתשלומי מס, וא"כ לכאורה יש סתירה בדברי הרמ"ה.

ואפשר ליישב שייכתן שהרמ"ה למד כהרמב"ן, שיש חילוק בין סוגי המיסים, יש מהם שת"ח פטור, ויש – שחייב (וכך גם שיטת רבנו חננאל ונימוקי יוסף במסכת בבא בתרא דף ח.נ., דף ה. בדפי ה"ף) שמיסים המוטלים על כלל בני העיר לתת כך וכך מחמת מעשר תבואותיהם או מחמת מניין גולגולתם – אז יכולים התלמידי חכמים לומר: לא הטיל המלך עלינו כלום, אלא בשבילכם. אבל אם אמר המלך שיתן כל אחד ואחד כסף גולגולתו ומעשר תבואתו – אין עמי הארץ פורעים בשביל התלמידי חכמים.

הדבר החשוב לענייננו בדברי הראשונים הללו, הוא המקור שהביאו כראיה לשיטתם, שלפעמים תלמידי חכמים משלמים מס. המקור הוא ... הסוגיה

ד פ י - ע י ו ן

טו

שלנו! שהרי כתוב שבר חמא קיבל על עצמו לשלם את תשלומיו של רב פפי – ומדוע היה לרב פפי לשלם, הרי הוא תלמיד חכם – אלא **ראיה שלפעמים גם ת"ח משלמים מיסים.**

ואילו הרא"ש חלק ולמד שת"ח לעולם פטורים מתשלומי מס.

ובדרך זו נוקט גם הרמב"ם (בהלכות תלמוד תורה ו-י): תלמידי חכמים... **אין מחייבין אותן ליתן המס, בין מס שהוא קצוב על בני העיר, בין מס שהוא קצוב על כל איש ואיש שנאמר גם כי יתנו בגויים עתה אקבצם ויחלו מעט ממשא מלך ושרים.**

וכן **בפירוש המשניות לרמב"ם** (אבות ד-ה) וכן הקילה התורה מתלמידי חכמים חוקי הארנוניות ואכסניות החיל וחוקים המיוחדים בכל איש ואיש, הם הנקראים כסף גולגולת, יפרעו בעבורם הקהל. וכן בניין החומות וכיוצא בהן. ואפילו היה התלמיד חכם בעל ממון – לא יתחייב דבר מכל זה. וכבר הורה **רבי יוסף הלוי ז"ל** (הר"י מגאש) לאיש במקום אחד, שהיו לו גנות ופרדסים שהיה חייב בעבורם אלפי זהובים, ואמר שייפטר מתת בעבורם דבר מכל מה שזכרנו, מפני שהיה תלמיד חכם, ואע"פ שהיה נותן במס ההוא אפילו עני שבישראל. וזהו דין תורה.

ובשולחן ערוך (יורה דעה הלכות כבוד ת"ח סימן רמ"ג-ב)... ולכן היו ת"ח פטורים מכל מיני מיסים, **בין מיסים הקצובים על כל בני העיר, בין מס שהוא קצוב על כל איש לבדו, בין הקבועים ובין שאינם קבועים, וחייבים בני העיר לפרוע בשבילם אפילו הקבועים על כל איש ואיש.**

וברמ"א: ואפילו אם אמר ההגמון שת"ח בעצמם יתנו – **חייב הציבור לתת בעדם**... ואין חילוק אם הת"ח עשיר או עני. (ועינין שם מי נקרא ת"ח לעניין פטור זה).

וכן נפסק גם בשולחן ערוך **חושן משפט** (סימן קס"ג-ה).

ד פ י - ע י ו ן

ומעתה ברור מדוע חלקו הרא"ש והרמ"ה **במהות התגמול** (שהרא"ש לומד שבר חמא דיבר אל השר להפחית את המס, ואילו הרמ"ה למד שבר חמא שילם בפועל את הכסף לשר), כיוון שכל צד הלך לשיטתו בעניין חיוב תלמידי חכמים בתשלומי מיסי המלך:

- **הרא"ש** סובר שת"ח **פטור לגמרי**, א"כ בר חמא היה צריך רק **לדבר** כדי שלא יעשקו את רב פפי ויחייבוהו במה שפטור.
- **הרמ"ה** למד מסוגיה זו גופא, שת"ח **חייבים במס**, וא"כ אפשר לבאר שבר חמא **שילם בפועל** עבור רב פפי את חיובו.

טו. מחלוקת הראשונים בדין פורע חובו של חברו

התומים (סימן לד-ח) מבאר את שורש מחלוקת הראשונים בין **הרא"ש** ו**הרמב"ם** (שת"ח פטורים מכל מס, ולכן מדובר שבר חמא רק דיבר למען רב פפי ולא שילם בפועל), ובין **הרמ"ה** ו**הרמב"ן** (שבמקרה שלנו רב פפי חוייב במס, ולכן בר חמא שילם עבורו). העומק במחלוקת הוא שכל צד **הולך לשיטתו** במחלוקת אחרת, בסוגיית **פורע חובו של חברו שלא מדעתו**.

השאלה היא אם מי שפורע את חובו של חברו שלא מדעתו – **זכאי לתשלום** על מה שפרע או לא:

- **שיטת הרמב"ן** שפורע חובו של חברו – **פטור**, ולימודו הוא כדין **מודר הנאה מחברו פורע את חובו**, כלומר הוא **רשאי לפרוע** לחברו את חובו, אפילו שבעל החוב דוחק (ולמרות שהציל את חברו מממון, ובפרט בשעת לחץ – אין זה נקרא שנותן הנאה אסורה לחברו), וכך הוא **תורם את שיקלו** אפילו בגזבר הממשכן (למרות הלחץ – עדיין אין זה נקרא שהנהה את חברו ועבר איסור), כיוון שכל הפעולות הללו דומות **למבריה ארי מנכסיו** שאינו מקבל שכר. א"כ אם התירו לפרוע חוב במקום נדר דאורייתא – **קל וחומר שיתיר** לבר חמא **לפרוע** לרב פפי ללא שאמר לו דבר, שהוא רק **נראה כשוחד** (כיוון שמדובר לאחר הכרעת הדין, ואין בתשלום זה כדי להשפיע על הדין), ובוודאי קל יותר מנדרים ונדבות.
- **שיטת הרא"ש** שפורע חובו של חברו – **חייב** (הובאו דבריו בסימן קכ"ח), וכך במודר הנאה בבעל חוב דוחק – **אסור לפרוע** עבורו. א"כ אף בענייננו

ד פ י - ע י ו ן

יח

אסור לשלם את מיסי רב פפי. לכן העמיד הרא"ש שמדובר בהשתדלות אצל המלך, ות"ח פטור ממס.

[וביעב"ץ] (בהגהותיו על הרא"ש בסוגייתנו, סנהדרין פרק ג אות י"ז) הוסיף חידוש שיש בו דמיון לפירוש הרמב"ן, ויש בו נופך משלו, והדגש בדבריו שלמרות שמדובר כאן בבעל חוב גוי, ואלים ביותר, שהרי שליח המלך כמלך, וגובה בעל כרחו, וא"כ נמצא שההנה את חברו – מכל מקום יש גם צד קל יותר מבעל חוב דעלמא, כיוון שיש לו צידוק לפטור את עצמו ממס, שיכול לומר [ההיתר לאמירה זו נמצא במסכת נדרים דף ס"ב]: עבדא דנורא אנא [כלומר אני עבד של עבודת כוכבים הנקראת נורא] ולכן אני פטור ממס, ולכן מעשהו של המשלם אינו הנאה עבורו, ואין זה שוחד).

יוצא שכל צד הולך לשיטתו, כדלקמן:

- **הרמב"ן** – מתייחס בסוגייתנו **לתשלום בפועל**, ואין זה שוחד, כיוון שלא גרע מפורע חובו של חברו, וממשלם חובו במודר הנאה.
- **הרא"ש** – מתייחס בסוגייתנו **לפטור מתשלום מס**, ודיבור לשלטון, כדי לא להגיע לדין פורע חובו של חברו.

וכתב התומים בסוף דבריו (ויש בזה משום סיכום הנושא): **למדנו בזה כלל שלא ימוט:** כל שבנדרים מותר, ולית בה משום הנאה – **אף בדין מותר**, ובפרט לאחר שדן, **דליכא חשש שוחד**, רק שוחד מאוחר.

אמנם יש להקשות על כללו של התומים מדברי **המשנה למלך** (הלכות מלווה ולווה ה"ב) הדין בהיתר **ללמד תורה את בן בנו של המלווה**, כך:

- **בלווה** – אין ללמד את בן בנו של המלווה, מאחר שחויב זה מוטל על המלווה (ונראה שעושה בשביל מה שהלווה, ויש בזה ריבית). לעומת זאת:
- **במודר הנאה** – מותר ללמד את בן בנו של המדיר, כיוון שאסור לגבות על זה שכר.

ומכאן יש לתמוה על דברי התומים הלומד שיש השוואה גמורה בין דין ונדרים.

ד פ י - ע י ו ן

טז. סיכום ומסקנות

נתינת מתנה לעובד עירייה על שעזר בקבלת ילדה לגן הילדים – האם היא מעשה מותר? ונאמרו בזה הנושאים הבאים:

- האם בכלל **מותר לעזור במקרה זה** – למדנו שבדרך כלל אסור, שיש בזה מעילה באמון, וכן שקר, ייתכן גם גזל וכיו"ב. אמנם יש מקרים כשכל המערכת מקולקלת, ואז מסתבר שאין איסור.
- למדנו את **איסור שוחד** בתורה, בגמרא ובהלכה.
- **למדנו** את סוגיית מעשה ההצלה של רב פפי את בר חמא, ובדקנו האם מעשהו של בר חמא לקבל על עצמו את מיסי רב פפי יש בהם משום שוחד.
- **היכרנו** את חידוש **הרא"ש** לגבי **שוחד מאוחר** (והסברה בזה לפי דברי מו"ר מרן הגרא"ל שטיינמן שליט"א), ומסקנת **פלפולא חריפתא** שדין זה נוהג **בכל סוגי השררות**, ולא רק בדיינים.
- הבאנו **מקורות רבים** (ובהם פתחי תשובה, רמ"א, חת"ם סופר, ערוך השולחן) התומכים בדין זה, והסיכום הוא ששוחד אסור בכל השררות, **הן לפני המעשה והן לאחריו**.
- לגבי עצם קבלת ההטבה על ידי רב פפי – לומד **הרא"ש** שלא היה תשלום בפועל, רק **דיבורים** לשלטון, ואין זה אפילו קבלת הנאה שוות ממון, כיוון שת"ח בלאו הכי פטורים ממש המלך.
- דרך נוספת להסביר את מעשהו של בר חמא – הובאה בשם **הרמ"ה**, **הרמב"ן והתשב"ץ**, שאמנם יש חיוב תשלום בכה"ג, אלא שרב פפי **לא היה דיון או בעל שררה** אלא יועץ מהצד, ובזה אין איסור שוחד.
- **והתומים** תלה את מחלוקת הראשונים בעניין זה במחלוקתם לגבי **פורע שטרו של חברו שלא מדעתו**. ולמדנו **קשר מעניין בין דיני נדרים לדין שוחד**.
- הראינו את **חילוקו של החזו"א** בין שוחד שבזמן הדין, שהוא גזירת הכתוב, ובין נגיעות, שהיא מידה כללית באדם ות"ח יודע להישמר מזה.
- למדנו את אזהרתו של **האבני נזר** אודות **שוחד במינוי דיינים**, ורשימה שלמה של **קלקולים שכיחים של עושק** (ובניהם: תיווך במחירי שקר, תוספת

ד פ י - ע י ו ן

כ

בניה שלא כדיון, הטיות של מכרזים, נתינת עיצה שאינה הוגנת, אונאת חברות ביטוח וקופות חולים וכו').

- הוספנו פרק חשוב בעניין **פטור ממס על תלמידי חכמים**.
- **לסיכום השאלה שבראש השיעור** יצא שאם מינויו של שמעון נקרא שררה – **אסור לו לקבל תשלום** בעד מעשהו לטובת ראובן.

© כל הזכויות שמורות, הערות והארות יתקבלו ברצון
בטלפון: 03-6194225, פקס: 03-5707482, מייל: israelarnon@yahoo.com